

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗИНА

ПОЛЩУК Л.Б.

ГЕОМОРФОЛОГІЯ

Методичні вказівки до вивчення курсу освітньо-професійне
спрямування: ГЕОГРАФІЯ

Харків

2010

Поліщук Л.Б. Геоморфологія : методичні вказівки для вивчення курсу / Людмила Борисівна Поліщук. - Харків : ХНУ, 2010. - 14 с.

Методичні вказівки укладено у відповідності до змісту Стандарту вищої освіти за освітньо-професійним спрямуванням «ГЕОГРАФІЯ»

Методичні вказівки допоможуть студентам організувати свій час, раціонально використати навчальну літературу, підготуватись до іспитів. Навчальна література з курсу багаточисельна та суперечлива, тому дуже важливо прослухати лекції. Освоєння курсу слід починати з вивчення основних понять та термінів. Для цього необхідно користуватись відповідними словниками, довідниками, одночасно складати власний словник термінів, понять, постійно його поповнювати. Для підготовки до іспиту слід спиратись, крім визначеної у тексті методичного посібника літератури, на конспект лекцій, який допоможе скласти цілісне уявлення про рельєф Землі.

Методичні посібники є незамінним посібником для самостійного вивчення курсу і підготовки до атестації з нього екстерном.

Затверджено
Вченою радою

геолого-географічного факультету
Протокол №3 від 21.10.10

1. Загальні питання геоморфології

При вивченні курсу передусім необхідно розглянути такі питання. Геоморфологія як наука, її предмет, завдання. Зв'язки геоморфології з фізичною географією та геологією. Ендогенні, екзогенні процеси і їх роль у формуванні рельєфу. Галузі геоморфології. Основні поняття і терміни. Методи геоморфології. Морфологія рельєфу (морфографія, морфометрія). Агенти рельєфоутворення. Поняття про генезис рельєфу. Денудаційний і акумулятивний рельєф. Генетичні типи відкладів. Корелятні відклади. Вік рельєфу і методи його визначення, Морфологія, генезис, вік - основні характеристики рельєфу. Властивості гірських порід і їх роль у формуванні рельєфу. Роль клімату у формуванні рельєфу. Геоморфологічні карти. Зміст і легенди геоморфологічних карт. Польові геоморфологічні дослідження. Практичне значення геоморфології.

Література: (1, с. 38-53; 2, с.5-19; 173-203; 3, с.5-36; 259-266; 4, с.5-35; 289-302; 5; 6; с. 186-196; 18).

1.1. Антропогенний рельєф

Треба мати на увазі, що деякі форми рельєфу, в тій чи іншій мірі, пов'язані з діяльністю людини. Форми рельєфу, що виникли внаслідок інженерно-будівельної, гірничовидобувної та сільськогосподарської діяльності відносяться до антропогенного рельєфу. Його можна умовно поділити на техногенний, та агрогенний рельєф.

Література: (1, с.252-254;2, с.146-147;7,279-288;8, с.158-161;9, с.287-288).

1.2. Космогенний рельєф

Кільцеві структури Землі. Особливості форм **рельєфу** космогенного походження. Астролеми. Імпактити.

Література: (8, с. 161-165).

1.3. Рельєф гірських та рівнинних країн

Найбільш важливими питаннями теми будуть такі: визначення понять гори та рівнини. Поширення гір та рівнин на поверхні Землі. Генетичні типи гір. Тектонічні гори, вулканічні гори, ерозійні гори. Горизонтальне та вертикальне розчленування гір. Типи планового розчленування гір. Морфологія гір. Гори високі, середні, низькі.

Рівнини та рівнинні країни. Полігенетичні рівнини. Генетичні типи рівнин. Морфологія рівнин. Пенеплен. Педіплен. Поверхні вирівнювання. Поняття про висхідний та висхідний типи розвитку рельєфу.

Література: (2, с.148-167; 8, с.166-180; 9, с.291-300; 16).

2. Ендогенні процеси і рельєф

Вивчаючи дану тему, слід зрозуміти специфіку ендогенного рельєфоутворення. Для цього важливо усвідомити наступні питання.

Тектонічні рухи і рельєф. Складчасті та розривні дислокації та рельєф. Коливальні рухи і їх рельєфоутворююче значення. Зв'язок рельєфу з структурами земної кори. Неотектонічні рухи. Магматизм, інтрузивний магматизм і вулканізм. Типи вулканів. Землетруси, їх рельєфоутворююче значення і розповсюдження.

Будова земної кори і планетарні форми рельєфу. Рельєф материків. Рівнини і гори платформ суші. Особливості рельєфу давніх і молодих

платформ суші. Рельєф рухомих поясів материків. Рельєф підводних окраїн материків. Рельєф шельфу, материкового схилу, материкового підніжжя. Бордерленд. Мікроконтиненти. Окраїнні морські улоговини, острівні дуги, глибоководні жолоби. Рельєф ложа океану і серединно-океанічних хребтів. Океанічні улоговини. Рифтові зони.

Література: (1, с.79-120; 2, с.22-31; 3,37-109; 4, с.39-115; 12).

Екзогенні процеси та рельєф

При вивченні цієї частини курсу необхідно зрозуміти особливості рельєфоутворення, що відбувається внаслідок дії різних екзогенних агентів: сили тяжіння, багаторічної мерзлоти, вод морів (океанів), вод суші (поверхневих, підземних), льоду, снігу, вітру, рослин, тварин. Значення перелічених агентів у формуванні рельєфу різне. Необхідно скласти уявлення про місце кожного з них в єдиному процесі рельєфоутворення.

3.1. Вивітрювання

Важливо зрозуміти особливе значення вивітрювання в процесі рельєфоутворення. Необхідно розібратися в наступних основних питаннях програми, пов'язаних з вивітрюванням.

Сутність вивітрювання, його види. Фізичне вивітрювання (температурне, морозне, механічне). Хімічне вивітрювання. Значення рослин і тварин в процесах вивітрювання. Особливості вивітрювання в залежності від географічного положення, клімату і властивостей гірських порід. Елювій. Кори вивітрювання сучасні і давні. Значення вивітрювання у формуванні рельєфу.

Література: (1, с.182-185; 2, с.32-39; сі 12-115; 4, сі 17-121; 7, с.138-144; 9, с.196-198).

3.2. Гравітаційний рельєф

При вивченні теми необхідно передусім зрозуміти наступне: гравітаційний рельєф формується як результат своєрідного комплексу процесів, що діють на схилах під впливом сили тяжіння. Щоб засвоїти матеріал програми, треба розібратися у таких питаннях. Поняття "схил", "схилоутворюючі процеси", "схилові процеси". Класифікація схилів за морфологією, генезисом та процесами, що здійснюються на схилах. Співвідношення понять гравітаційні і схилові процеси. Колювій - генетичний тип відкладів, його особливості. Гравітаційні процеси, їх взаємозв'язки і інтенсивність прояву в залежності від стрімкості схилів, оголеності, геологічної будови, кліматичних умов і т.д.

Література: (2, с.43-61; 3, с.15-127; 4, с.121-145; 9, сЛ«8-302).

3.3. Делювіальний рельєф

Цю тему слід вивчати спираючись на конспект лекцій, тому що в навчальній літературі мають місце різні трактовки цього процесу рельєфоутворення. Насамперед необхідно уявити такі питання.

Площинний змив та поверхневий стік. Особливості площинного змиву та його залежність від властивостей гірських порід, складу рослинності, кутів нахилу поверхні, кількості та інтенсивності опадів. Краплинний змив. Делювій - генетичний тип відкладів, його властивості, поширення.
Література: (1, с. 198-218; 2, с.55-58; 3, с.127-128; 4, с.137-138; 7, с.163-164; 9, с.202-203).

3.4. Флювіальний рельєф

В навчальній літературі питання, пов'язані з флювіальним рельєфом викладені найбільш повно. При вивченні теми важливо розібратися у суті процесів, треба роздивитись схеми та малюнки, що наведені у підручниках. Особливу увагу необхідно приділити таким питанням.

Русловий (лінійний) стік - ерозія (розмив), транспортування уламкового матеріалу та акумуляція. Визначення понять "базис ерозії", профіль рівноваги".

Тимчасовий русловий стік. Яри, балки. Стадії розвитку ярів. Тимчасові гірські потоки. Селі. Конуси виносу. Пролувій - генетичний тип відкладів, його характерні ознаки.

Постійний стік. Річки. Будова річкових долин: русло, заплава, надзаплавні тераси, корінні схили. Плесо, перекази. Поздовжній профіль річкових долин. Водоспади, пороги. Тераси річок, їх будова та типи, причини утворення. Гирла річок. Дельти, естуарії. Асиметрія річкових долин. Морфологічні типи річкових долин. Алювій - генетичний тип відкладів. Руслова, заплавна, старична фації алювію, їх ознаки та властивості. Річкова та долинна мережа. Типи річкової мережі. Густота та глибина ерозійного розчленування. Перетворення річкових долин.

Література: (1, с.198-218; 2, с.62-94; 3, с.135-171; 4, с.145-190; 7, 164-184; 9, с.203-226).

3.5. Карст і суфозія

Матеріал теми досить повно викладений в навчальній літературі. При вивченні матеріалу необхідно розібратися в особливостях карстового процесу, а також у таких питаннях.

Поняття "карст". Основні умови розвитку карсту. Гідрологічний режим карстових областей. Карбонатний, гіпсовий та соляний карст.

Карст гірський та рівнинний, голий та покритий, поверхневий та підземний. Морфологічні особливості поверхневого та підземного карсту. Натічно-краплинні утворення. Зонально-кліматичні типи карсту. Псевдокарст, глиняний карст. Практичне значення вивчення карсту. Суфозія.

Література: (1,с.222-232; 2,с.95-104; 3,с.171-184; 4,с.190-203; 7,с.184-194; 8, с.89-969,с.226-233; 10,т.2, с.3-16,20,26-42,44-68; 15).

3.6. Кріогенний рельєф

Матеріал з цієї теми досить повно викладений в навчальній літературі. Для вивчення теми треба з'ясувати такі питання.

Поняття про багаторічномерзлі гірські породи та сезонномерзлий шар.

Географічне поширення багаторічномерзлих гірських порід. Підземні води в умовах багаторічної мерзлоти, їх класифікація. Особливості рельєфоутворення в умовах вікової мерзлоти. Різноманітність форм рельєфу. Соліфлюкція. Термокарст. Аласи. Наукове і практичне значення вивчення рельєфу в межах розповсюдження багаторічномерзлих порід.

Література: (1, с.243-251;2, с.39-42;3, с.203-209;4, с.232-240;7. с.212-219; 9, с.262-274;17 ,с.433-475).

3.7. Гляціальний рельєф

При вивченні цієї теми важливо уявити перш за все умови розвитку та особливості рельєфоутворюючої діяльності льодовиків, механізм їх формування. Необхідно ознайомитись з малюнками, які наведені в підручниках. Слід розібратися у наступних питаннях.

Рельєфоутворююча роль снігу та льоду в умовах нівального клімату. Поняття "хіоносфера" та зледеніння. Льодовики материкові та гірські.

Льодовикова екзарація та акумуляція. Класифікація льодовиків. Морена. Ригель. Троги. Гляціодислокації. Давні зледеніння на материках. Зональність рельєфу в областях давнього материкового зледеніння. Флювіогляціальні потоки. Перигляціальні явища. Зміни льодовикових форм рельєфу в післяльодовиковий час.

Література: (с.233-243;2, с.118-136;4, с.204-232;3, с.185-203;7, с.194-212; 9,с.244-261;17,с.333-431).

3.8. Еоловий рельєф

Навчальні посібники містять достатню кількість необхідного матеріалу. Основну увагу при вивченні теми слід приділяти таким питанням.

Рельєфоутворююча роль вітру. Умови (режими вітрів), що впливають на діяльність вітру. Особливості еолових процесів і форм рельєфу в межах піщаних, щебнистих, глинистих та глинисто-солончакових пустель.

Пустельні корки, коразія. Дефляція. Улоговини видування, кам'яні гриби, кам'яні стовпи, коразійні ніші, ярданги, лункові піски, ніздруваті піски.

Акумулятивний рельєф, Горбок-коса, рухомі дюни, повздожні піщані пасма, бархани, барханні ланцюги, параболічні дюни, пірамідальні дюни, бугристі піски, купчасті піски.

Особливості еолових відкладів (піски, леси). Діяльність вітру на узбережжях морів, озер, річок в межах давніх алювіальних рівнів. Закріплення пісків порушених дефляцією.

Література: (1, с.187-198; 2, с.138-245; 3 /5.209-222; 4, с.241-252;7, с.220-229; 9,с.274-267;10,т.3, с.17-26,63-95;14).

3.9. Рельєф озер та боліт

В навчальній літературі матеріал цієї теми дуже обмежений. Слід звернути увагу на особливості процесів, що відбуваються в межах озер та боліт.

Хвильова абразія в озерах. Акумуляція в озерах. Прісні та солоні озера. Різноманітність походження озер, їх типи. Болота, заболочені території, заростання та заболочення озер. Формування торфу. Типи боліт. Відклади боліт.

Література: (1, с.172-175;2, с.116-117;11).

3.10. Біогенний рельєф

Роль рослин у формуванні рельєфу. Вітровали, купини, торфові горби, лісові завали-острови на річках.

Роль тварин у формуванні рельєфу. Купини топтання, стежки на Схилах. Коралові рифи, атолові острови. Горби-байбачини, термітники і т.п.

Література: (1, с.251-252;4, с.284;8, с.156-158;9, с.288-290).

3.11. Рельєф узбережжя, дна морів та океанів

Матеріал теми досить детально приведений в навчальній літературі. При вивченні теми необхідно зосередити особливу увагу на таких питаннях.

Визначення понять: узбережжя, берегова зона, берегова лінія, берег, підводний береговий схил, берегова платформа. Приглубі та отмілі береги. Динаміка процесів в межах морських узбережь. Абразія та акумуляція. Вздовжберегові та поперечні переміщення наносів та формування пов'язаних з ними форм рельєфу. Типи морських берегів. Тектонічні та евстатичні коливання рівня моря, їх вплив на формування рельєфу узбережжя. Значення вивчення рельєфу узбережжя морів для науки та виробничої діяльності.

Гравітаційні, гідрогенні та біогенні процеси і форми рельєфу дна морів та океанів. Підводний крил, підводні зсуви, суспензійні потоки. Турбідіти. Торентогенний рельєф. Донні акумулятивні форми рельєфу.

Література: (1,с.218-226;2,с.105-116,168-172;3,с.222-258;4,с.276-285;7,с.229-269;9,с.235-244;10,т. 3, с.174-288,269-343;17)

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНИЙ

1. Живаго Н.В., Пиотровский В.В. Геоморфология с основами геологии.- М.: Недра, 1971. -288с.
2. Кизевальтер Д.С. и др. Геоморфология и четвертинная геология. Геоморфология и генетические типы отложений.- М.: Недра, 1981.- 275с.
3. Леонтьев О.К., Рычагов Г.И. Общая геоморфология.- М.: Высш.шк., 1979.-287с.
4. Леонтьев О.К., Рычагов Г.И. Общая геоморфология.- М.: Высш.шк.,1988.-319с.
5. Лютцау С.В., Болысов С.И. Общая геоморфология (методические указания).- М.: Изд-во Моск, ун-та, 1982. - 71с.
6. Палиенко З.Т. Поисковая и инженерная геоморфология. - К.: Вища шк., Головное изд-во, 1976. - 200с.
7. Панов Д.Г.Общая геоморфология.- М.: Высш.шк, 1966. - 427с.
8. Пиотровский В. В. Геоморфология с основами геологии. - М.: Недра, 1977, -224с.
9. Подобедов Н.О. Общая физическая география и геоморфология. - М.:Недра, 1974.-312с.
10. Щукин И.С. Общая геоморфология: В 3 т. - М.: Изд-во Моск. ун-та; Т.1, 1960. - 615с; Т.2,1984. - 564с.; Т.3,1974. - 382с.
11. Якушова А.Ф. Геология с элементами геоморфологии. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983.

ДОДАТКОВИЙ

12. Ананьев Г.С., Леонтьев О.К. Геоморфология материков и океанов.- М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. - 275с.
13. Апродов В.А. Вулканизм.-М.:Мысль,1983.-367с.
14. Аристархова Л.Б. Процессы аридного рельефообразования. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1971. - 176с.
15. Гвоздецкий Н.А. Карст. -М.:Мысль, 1981. -214 с.
16. Гвоздецкий Н.А., Голубчиков Ю.Н. Горн. - М.: Мысль, 1987. - 399с
17. Кравчук Я.С. Геоморфологічне картографування. - Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. - 176 с.
18. Райс Р.Дж. Основы геоморфологии. - М.: Прогресе, 1980. - 574с.
19. Рослий И.М. Палеогеография антропогена. - К.: Вища школа, 1982.- 172с.
20. Рухин Л.Б. Основы общей палеогеографии. - Л.: Гостоптехиздат, 1962. - 628с.
21. Свинко Й.М., Сивий М.Л. Геологія: Підручник, - К.: Либідь, 2003. -480.
22. Стецюк В.В., Ковальчук Ц. Основы геоморфології: Навч. посіб.- К.: Вища школа, 2005. - 495с.
23. Чемяков Ю.Ф., Ганешин Г.О.,Соловьев Б.В. и др. Методическое руководство по геоморфологическим исследованиям. - Л.: Недра, 1972.- 384с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

24. Большая советская энциклопедия. -3-е изд. - М.: Сов.энциклопедия, 1978
25. Краткая географическая энциклопедия. - М.: Сов.энциклопедия, 1960-1967.
26. Геологический словарь: в 2 т. - М.: Недра, Т.1,1973; Т.2,1975.

27. Энциклопедический словарь географических терминов. - М: Сов .
энциклопедия,1968.
29. Четырехязычный энциклопедический словарь терминов по
физической географии. - М.: Сов. энциклопедия, 1980.
30. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. - К.: «УРЕ» 1989,
1990,1993.